

09 2000

Predrasuda u kulturi

Nebojša Jovanović

Kadgod sam bila pozvana predavati na zapadnom univerzitetu, od mene se očekivalo da govorim o zbivanjima u Istočnoj Evropi. Èak je i moj najteoretskiji rad postavljao pitanja poput 'Kakav je položaj žena u Istočnoj Evropi?' U ovakvom stavu intelektualaca na Zapadu na djelu je posebna vrst predrasude. Primjerice, feministice sa Zapada mogu raspravljati o apstraktnim stvarima poput 'žene u filmu *noire-u*', 'koncepta falusa u feminističkoj teoriji', itd; no, dolazite li iz Istočne Evrope, morate govoriti o situaciji u kojoj se žena nalazi u vlastitoj zemlji zbog tamošnjih 'užasa'.[\[1\]](#)

Ne dočekuje li Zapad sa istom predrasudom, koju je Renata Salecl opisala na primjeru istočnoevropskih intelektualaca, i ostale došljake sa evropskog Istoka? Primjerice, umjetnike? Veæ neko vrijeme na zapadnoj umjetničkoj sceni svjedoèimo trendu koji mođemo opisati kao svojevrsnu opsjednutost leševima: znatan broj umjetnika u svome radu koristi (ili referira na) leševe (ljudske, životinjske; ekskrete, iznutrice, dijelove tijela), tako da èak mođemo govoriti o stanovitom kadaveriènom spektaklu. No, dok se radove umjetnika za Zapada poput Damiena Hirsta ili Mone Hatoum tumaèi najrazlièitijim ključevima, dotle se od umjetnika iz Istočne Evrope, na drugoj strani, očekuje da leš kao umjetnièki objekt uvijek postave u postsocijalistièki kontekst: ratni, totalitarni, i sl.

Kako ukloniti ovu predrasudu? I, prije svega, šta bi uopće bila njezina funkcija? Recentni fenomeni u sferama politike i ekonomije na relaciji Zapad-Istok nude moguću odgovor. Približimo mu se kroz paradigmatični slučaj tranzitološkog diskursa, što ga Zapad opetovano nameće kao okvir koji bi imao dati uvid u evropski Istok nakon pada socijalizma. [2]

[ta je tranzitologija? Zanimarimo na trenutak precizno semantičko značenje ovog termina i počinimo sa anegdotom koja tranzitologiju osvjetljava na način koji bi psihoanaliza našla za znakovito simptomatičan. Svoj susret sa terminom 'tranzitologija' Monroe Price jednom je opisao na sljedeći način: "Neki mi je apsolvent rekao da radi na odjelu za tranzitologiju na Srednjoevropskom univerzitetu, i pomislio sam da su u pitanju tramvaji, (...) masovni transport ili nešto slično." [3]

Na stanovit način Price ima pravo: tranzicija i jest koncept masovnog transporta ("ili nečeg sličnog") iz komunističkog autoritarizma u liberalnu demokraciju. Otud tranzitologija u samoj svojoj sržici isključuje svaku interpretaciju kroz standardne koncepte kretnje koje nam daje lakanovska teorija. Na jednoj strani, referirajući na lakanovski koncept nagona, ne možemo reći da je tranzicija proces koji nema svoj cilj (finalno postignuće, konačno odredište), nego tek svrhu (sam proces). Upravo suprotno: tranzicija uvijek pretpostavlja postizanje konačnog cilja, njezin je ultimativni ishod strogo definiran. Na drugoj strani, tranziciju ne možemo predstaviti niti kao akt u lakanovskom smislu: kao transgresiju u kojoj subjekt prolazi radikalnu, nepredvidivu promjenu. Opet posve suprotno: subjekt mora postići svoj cilj kroz aktivnu, racionalnu intervenciju prije no prolaskom kroz privremenu anihilaciju (simboličko samoubojstvo). Ovdje je konačni cilj, naravno, demokracija i problem sa tranzitologijom

leži upravo u doksi Zapada o demokraciji kao jedinom rješenju za postkomunističke probleme.

Naravno, sve vrijeme moramo imati na umu činjenicu da Zapad (baš kao i Istok) ne postoji. Bosanci su, primjerice, otkrili ovu činjenicu uvidjevši da Zapad ('međunarodna zajednica') nije u stanju zaustaviti rat u Bosni jer se raznorodne interese različitih zapadnih političkih faktora naprosto nije moglo objediniti u konzistentnu politiku spram BiH. Za još jedan primjer kako različite zapadne strategije izlaze na kraj sa postkomunističkim fenomenima, opet se možemo pozvati na Pricea. Ovaj put, na njegovu opasku o primjeni američkog, britanskog i njemačkog modela regulacije medija u Istočnoj Evropi, posebno u slučajevima transformacije mastodontskih državnih televizija (Ostankino, Mađarska televizija...):

Prema ovim modelima i prerasudama, u britanskom bi se modelu one (državne televizije) iz državnih institucija prometnule u spremišta svojevrsnog kulturnog identiteta, no neovisno o državi i sa stanovitim samosvojnim karakterom i kulturom (...). U američkom bi modelu one praktički nestale. Iz američke perspektive ljudi ne mogu shvatiti kakve su to institucije, one ne nalikuju nièemu poznatom i niko ne vjeruje da bi trebale imati supstancijalnu budućnost, osim kao privatizirane institucije, treba ih se privatizirati kao i svaku drugu veliku državnu industriju (...). Njemački model dopušta postojanje ovih institucija, s tim da se mnogo više pažnje poklanja razradi procesa upravljanja, itd. [4]

Ovdje nam u američkom, britanskom i njemačkom modelu nije prepoznati puke scenarije transformacije državnih televizija. Usredotočimo se prvo na očiglednu fascinaciju zapadnih agenata ovim institucijama. Funkcionirajući kao učinkoviti instrumenti ultimativne moći u Istočnoj Evropi (Država, Partija), ove su

orijaške televizije u konaènici pokazale kako se na javnost moµe utjecati u najveæoj mjeri, kako je se moµe oblikovati ideologijom. Na Zapadu ovo izaziva stanovitu uznemirujuæu fascinaciju: ako javnost moµe biti uplivisana prevaziðenim, birokratiziranim, drµavno kontroliranim medijima na apsolutistièki, orvelovski naèin, ne moµe li se isto desiti i u njihovim druøvima, prenapuèenim daleko sofisticiranijim medijima? Sjetimo se kako su francuski mislioci u 17. i 18. stoljeæu bili na slièan naèin fascinirani Orijentom, projicirajæi u fantazmatski okvir orijentalnog despotizma neuspjehe i prakse svojih vlastitih iskustava sa vlašæu.^[5] Slièno, baveæi se baukom komunistièkih, drµavnih televizija zapadni se medijski eksperti zapravo bave nalièjem vlastitih medijskih sistema. Otud amerièki, britanski i njemaèki model nisu puka rješenja za regulaciju medija u postsocijalistièkoj Evropi. Oni prvenstveno funkcioniraju kao fantazme koje imaju za cilj ubijediti Zapadnjake da ih se ne moµe bezostatno manipulirati posredstvom medija (u amerièkom modelu, mediji vas ne mogu izmanipulirati jer iza njih ne stoji nikakav ultimativni autoritet koji bi to htio; prema britanskom modelu, vrhovni autoritet postoji ali nema namjeru kontrolirati vas, itd.). Otud se istoènoevropske drµavne televizijske kuæe moraju transformirati ne zbog sebe samih, niti zbog istoènoevropske javnosti, nego zbog potvrde fantazmatskog okvira kojim Zapad pacificira utjecaj vlastitih medija.

Isto vrijedi i za tranzitologiju. Standardna primjedba na raèun tranzitologije mogla bi se formulirati na sljedeæi naèin: nije li tranzitologija, poput orijentalizma ili bilo koje predrasude o simbolièkoj premoæi Zapada, ništa do okvir koji ma za cilj uspostaviti distancu spram Drugog, distancu koju se nikada ne moµe prijeæi? Drugi (ne-Zapad) bi tako otpoèeo beznadno kretanje kojim bi imao dosegnuti Zapad, no savršeni sklad između njih nikad ne bi bio postignut - neka æe asimptotska distanca uvijek

preostati. No, radikalnije bi tumačenje trebalo istaći da je ova distanca spram Istoka bitna jedino ukoliko prikriva raspukline, zapreke i nesuglasja što odlikuju sam Zapad, dakle Zapad ne kao koherentan i antagonizama lišen sistem, nego kao sistem heterogen i nekonzistentan. Upravo sa ovog razloga fantazmatski okvir tranzitologije - želja Zapada da se dopadne Istoku, da ga Istok vidi - postoji kako bi očuvao fantazmu koju Zapad ima o sebi, odnosno da pomogne Zapadu sačuvati iluziju kako postoji èvrsto tle na koje æ Istok stati nakon burne postkomunistièke 'tram-zicije'.^[6]

Teško da ovo možemo nazvati optimistiènom lekcijom: primijenimo li je u domeni kulturne politike, stvari neæe biti manje nevesele nego u polju politike ili ekonomije. Ovdje se pozivam na raspad SFRJ. U ovome su procesu antagonizmi unutar domene kulture bili zloupotrebljeni od strane rastuæih nacionalistièkih režima, postajuæi tako kljuènijim za postjugoslavenski konflikt nego, recimo, ekonomska ili politièka pitanja.^[7] Imajuæi na umu ovu vrst primata kulture nad ekonomijom i politikom, možemo ustvrditi kako je obrnuta matrica u ekspanziji na evropski Istok (bezuovjetni prioritet politike i ekonomije nad kulturom) iznimno otežavajuæa okolnost.

Upravo u ovoj taèki - prioritet politike i ekonomije nad kulturom - na scenu stupa ideologija/propaganda. Oprimjerimo ovo posebnim mitom koji je danas u Bosni na djelu kako u demagoškim govorima mjesnih politièara, tako i u po-svaku-cijenu-optimistiènim agrumentima predstavnika međunarodne zajednice. Nedobrovoljno okupljeni u zaèudan savez, oni ne prestaju ubjeđivati Bosance da 'sve što trebamo je trpište'. Njihove bi se poruke moglo opisati kao svojevrsnu parafrazu de Sada: dragi Bosanci, još samo jedan napor ukoliko æelite postati 'kapitalistima'. Biti kapitalist ovdje ne znaèi jednostavno biti pripadnik gornje klase u kapitalistièkom društvu, nego znaèi živjeti u društvu bez rata. Naime, prema ovom mitu,

uspostavljanje protoka roba i kapitala uništiti će stare nacionalističke mitove mržnje. Život u među-i-Milki će tako donijeti konačno spasenje, oslobađajući nas želje za ratovanjem i ubijanjem svojih susjeda. Nažalost, erupcije nacionalizma (kako na Istoku, tako i na zapadu) već su potvrdile da kapital sam po sebi nužno ne pacificira nacionalizam, odnosno, kapitalizam i nacionalističke strategije su sve samo ne međusobno isključive. Primjerice, Bosna je već dio kapitalističkog tržišta, no zahvaljujući financijskom i ekonomskom kriminalu poniklom na ledini nacionalističke politike.

Svako buduće kreiranje ne samo političkih i ekonomskih, nego i smjernica u kulturi mora krenuti od odbacivanja dihotomije kapitalizam (demokracija) kontra nacionalizma. No, u ovome se trenutku doima nemoguće očekivati da će Zapad promijeniti svoju strategiju (u domenama politike, ekonomije i kulture), odreći se svoje dokse, ili - kazano psihoanalitičkim rječnikom - fantazme koju gaji o sebi. Svaka strategija širenja na evropski Istok utemeljena na simboličkoj premoći Zapada neizbježno je osuđena ponoviti udes zapadnjačkih političkih i ekonomskih strategija.

Za sugeriranje alternativnih oblika ovih strategija, ponovo će referirati na Lacana, tačnije, na promjenu u njegovim teorijama o kraju terapije: od subjektivizacije do subjektivne destitucije. Subjektivizacija pretpostavlja da subjekt na koncu analize preuzme svoju konstitutivnu krivicu, internalizirajući svoju slučajnu sudbinu. Na drugoj strani, subjektivna destitucija je proces u kojem subjekt odbacuje svoju potrebu za internalizacijom/simbolizacijom, interpretacijom, potragom za 'dubljim, istinitim značenjem' svoje sudbine: on/a mora uvidjeti da su traumatska iskustva, koja su oblikovala njegov/njezin život, slučajnosti lišene svakog 'dubljeg značenja'.

Destituciju mođemo prikazati na sljedeæem ðivopisnom primjeru: u Foucaultovom klatnu Umberto Eco nam nudi zamišljeni razgovor između Shakespearea i njegovog izdavaèa. U ovom razgovoru izdavaè nakon prvog èitanja jedne drame otpoèinje sa opaskama glede fabule i stila: umjesto u nekakav francuski zamak, dramu je bolje smjestiti u Dansku ("U nordijsko, protestantsko ozraèje, u sjen Kierkegaarda..."), u zamak Elsinor; dalje on predlađe da se oèev duh pojavi u prvom èinu umjesto u posljednjem, motivirajuæi tako kraljeviæevo ponašanje i uspostavljajuæi konflikt sa majkom; konaèno, izdavaè predlađe zamjenu govora "Djelati ili ne djelati? Problem to je moj.", pitanjem biti ili ne biti. U svjetlu ovog razgovora svi detalji drame poznati kao njezini esencijalni elementi, postaju ishodom izdavaèeve èisto kontingentne aktivnosti: ono što nam se doima kao fatum drame (napisana je upravo da bi opisala udes danskog kraljeviæa kojeg progoni oèev duh; govor "Biti ili ne biti? - pitanje je sad", sama je srèika drame, itd.) promeæe se u ishod serije kontingentnih, nekoherentnih operacija.[\[8\]](#)

Zato mi dosputite da zatvorim ovaj tekst jednim skromnim prijedlogom, sugerirajuæi slièan destitucijski put i za kulturni segment strategije širenja na evropski Istok: pretpostavka na kojoj ova strategija mora poèivati mora biti pretpostavka o èistoj kontingenciji i nekoherentnosti bilo kojeg zapadnjaèkog recepta za kulturu na evropskom Istoku. Predrasuda spram 'Istoka' mođe se ukloniti jedino suspenzijom pretpostavke o simbolièkoj nadmoæi zapadnog/evropskog kulturnog koncepta nad istoènim, odnosno potpunim prihvatanjem èinjenice da èak i glavne crte zapadne/evropske kulture mođda nisu do sluèajan niz opaski kakvog 'anonimnog izdavaèa'. Ova se gesta mođe izvesti jedino kao dio opseđnijeg projekta razgradnje zapadnjaèke dokse, ukljuèujuæi njene glavne pretpostavke o liberalnoj demokraciji i kapitalizmu.

[1] Renata Salecl, *The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism after the Fall of Socialism* (London, New York: Routledge 1994), str. 2-3.

[2] Za elaboriran prikaz koncepta tranzitologije, vidi: Dejan Joviæ, "Problems of Anticipatory Transition Theory: from 'transition from...' to 'transition to...'", rad predstavljen na radionici *The Concept of Transition*, Zagreb, 22-23. april 2000.

[3] Monroe Price, citiran prema transkriptu 'Democratic Politics and Policy Workshop' (Cardozo School of Law, 5. decembar 1995), <http://www.newschool.edu/centers/ecep/price.htm>

[4] Price, *ibid.*

[5] Ovu tezu dugujem Mladen Dolaru. Vidjeti njegov tekst "The Subject Supposed to Enjoy", predgovor za: Alain Grosrichard, *The Sultan's Court* (London, New York: Verso 1998).

[6] Ovdje možemo primijeniti èuvenu ®iµekovu definiciju odnosa izmeðu fantazme i ideologije: tranzitologija nije do instrument kojim doxa Zapada uzima u obzir svoj vlastiti neuspjeh, namirujuæi ga nekom pozitivnom egzistencijom. Upravo s ovog razloga tranzitologiji se treba pristupiti iznova, ovaj put ne sa namjerom otkrivanja i analiziranja Istoène Evrope, nego zarad redefinicije same doxe Zapada.

[7] Aktualan primjer ovog možemo naæi u èinjenici da mnogo Srba danas optuµuje Miloševiæa, ali ne i koncepte srpstva ili Velike Srbije. Ovi su koncepti postojali i prije Miloševiæa te su ga, nakon što ih je pragmatično iskoristio za opravdanje niza ratova za

teritorij, i nadživjeli: za potvrdu ovog dovoljno je èuti Miloševiæeve protukandidate na predstojećim izborima u SRJ.

[8] Ovaj primjer dolazi od Žižeka, makar ga je koristio u svrhu elaboracije razlike između identiteta i koncepcije identiteta kao stanovite 'transgresije'. Vidi: Slavoj Žižek, For they know not what they do: Enjoyment as a Political Factor (London, New York: Verso 1991).